

Chloupek, Jan

Jazykové útvary a styly při komunikačním aktu

In: Chloupek, Jan. *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1986, pp. 19-34

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122197>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II. JAZYKOVÉ ÚTVARY A STYLY PŘI KOMUNIKAČNÍM AKTU

1. Jazykové útvary známe jak z hlediska jedné nebo více jejich funkcí, tak i z hlediska jejich stránky výrazové. Poznání spisovného jazyka je pro národní kulturu nezbytné, dialekty jsou zkoumány jednak jako živelně se vyvíjející struktura, jednak jako regionální odraz dějin společnosti. V nejnovější době se pozornost obrací k onomu třetímu jazykovému útvaru, který je se zřením k výše uvedeným relativně stabilním pilířům jazykové situace středový (v ČSR obecná čeština a moravské interdialekty). Čím častěji a důkladněji se odborná literatura jazykovými útvary obírá, tím spíše podléhá dříve nebo později klamu o jejich ryzosti při komunikačním aktu a tuto ryzost vlastně postuluje. Při tom se snadno zapomíná na skutečnost, že zvládnutí spisovného jazyka v celé šíři je pro uživatele jazyka ideálním cílem, ke kterému se v mluvní praxi více méně může přiblížit. Struktura tradičních dialektů bývá dnes už většinou vystihována podle jazykových projevů, které této pracně vytvořené strukturní předloze v mnoha jevech i odporují. Dochází k situaci, kdy je dialekt nejdokonaleji zvládnut zapáleným jazykovědcem. Z hlediska vztahu mezi uživatelem jazyka a volbou jednotlivých jazykových útvarů vzniká poměrně zřetelná dichotomie, v níž je (1) příznakovým členem spisovný jazyk, jazykový útvar opírající se o autoritu společnosti, a proti tomu (2) nepříznakovým členem ostatní útvary národního jazyka — neboť spisovným jazykem se za určitých stylových faktorů *závazně* má mluvit a psát, kdežto ostatními jazykovými útvary se *živelně* mluví, řidčeji píše. Protiklad se neutralizuje, nemá-li uživatel jazyka možnosti výběru mezi jazykovými útvary nebo tuto možnost záměrně z různých důvodů přehlíží.

Spolehlivé východisko pro prognózu jazykového vývoje poskytuje analýza vztahu jazykových útvarů ke komunikačnímu aktu. Vycházíme zde především z názoru, že celospolečensky závazný útvar, tj. spisovný jazyk, toleruje vazbu na region pouze v přechodných údobích rozkolísané kodifikace a obecně vesměs v mluvených projevech. Naproti tomu ostatní útvary národního jazyka (včetně obecné češtiny) jsou založeny na teritoriálním základu mluvy a podle regionů se liší.

Vedle uvedené dichotomie v strukturálních útvarech češtiny, s níž běžně pracuje jazykověda (třebaže nebyla vždy takto jednoznačně formulována), obráží se v každém komunikačním aktu jiný protiklad, a to protiklad oficiálnosti (veřejného charakteru) projevu a proti tomu intimnosti (familiárnosti, důvěrnosti) projevu. Na pólech této pro naši dobu směrodatné slohové distance je dejme tomu diplomatická mluva a na druhé straně mateřská mluva (vůči dítěti — mohli bychom objevit i jiné mezní komunikační situace, ostatně při mateřské řeči může jít komolení jazyka ruku v ruce se školní vzorovou spisovností). Naznačené dorozumívací schéma může být komplikováno tematikou projevu nebo i jinými stylovými, ba řečotvornými faktory (mluvenost — psanost), považujeme je však za základní hybnou páku vyjadřování. (Podrobněji v kap. I.)

Docházíme k závěru, že je-li postupným rozkladem postižena „klasická struktura“ tradičního teritoriálního dialektu, neznamená to konec vyjadřování podmíněnému teritoriálně: jeho je totiž zapotřebí. Zároveň tím jdeme nad dosavadní výklady, které tradičně spínají stylové úsilí, stylové rozrůznění a působení stylových faktorů toliko se spisovným jazykem, jako by totiž stylový výběr prostředků teprve následoval po volbě jazykového útvaru, která probíhá ještě jakoby mimo stylový proces (při diglosii, popř. i triglosii). Domníváme se totiž, že stylový proces zahrnuje v dnešní době i volbu prvků z útvarů národního jazyka, ba i samu volbu mezi útvary národního jazyka. Pronikání různých jazykových útvarů měla na zřeteli i naše starší teze, že je totiž hovorový styl spisovné češtiny (zkráceně: hovorová čeština) tolerantní vůči nespisovným prvkům, což patří k jeho charakteristickým a nápadným rysům. Není tedy třeba spojovat stylový proces jen se spisovným jazykem, nýbrž s jazykem národním jako souhrnem všech jazykových útvarů a prostředků. Spisovnému jazyku zůstává ve stylovém procesu to výsadní postavení, že mu nejlépe vyhovuje jako nejbohatší zdroj výraziva. Zůstává v platnosti, že jedině spisovný jazyk je mnohvrstevnatý, přes tuto strukturální výhodu se však dosud jako nástroj intimního dorozumívání zdaleka neprosadil a v době zániku dialektových struktur nejsou ani náznaky posilování spisovného vyjadřování v intimní sféře, ani svědectví o úspěchu kampaní za jeho šíření.

Nedostatky v strukturální ryzeosti projevů uskutečňovaných se záměrem mluvit, psát pro veřejnost nebo pro rodinu, přátele ap. zmnožují se zároveň s tím, jak nedostatečně ovládáme spisovný jazyk, nebo naopak jak se naše teritoriálně podmíněné vyjadřování odvíjí od tradičního teritoriálního dialektu. Nic naplat: i tyto nezáměrné, nestylistické odchylky od spisovné nebo nářeční normy (ve vztahu ke spisovnému jazyku prostě „chyby“) komplikují komunikační akt — ne-li původci jazykového projevu, který o nich třeba nic neví, tak alespoň vnímateli projevu nebo jazykovědnému analytikovi.

Dichotomie veřejné — důvěrné vyjadřování (a s ní spojené soubory výrazových prostředků) má základní význam: postačuje pro plnění hlavní funkce jazyka — dorozumět se. V životě politicky, ekonomicky a kul-

turně vyspělého národa vyvinuly se postupně dvě nové dorozumívací oblasti se specifickým posláním: slovesné umění a publicistika. Pokud jde o výrazové prostředky, měly obě k dispozici onu výše uvedenou základní dichotomii a využily jí po svém.

a) Ve vztahu k slovesnému umění (krásné literatuře a dramatu především) lze nově vzniklou situaci vystihnout takto: styl pro veřejné, nebo důvěrné vyjadřování formují sdělení. Jde-li však o umělecké sdělení, pak je individualizováno tvůrcem tak, aby vedle sdělené funkce mohlo působit esteticky. Toho se dosahuje tzv. poetizací, která je zčásti součástí tvůrčího talentu umělce (do jisté míry a doby jeho „tajemství“), zčásti je dána zvládnutím jistých stylizačních postupů; vedle spisovatelského génia se tedy uplatňuje i spisovatelské řemeslo... Analytik snáze vystihne nápadnou, zjevnou poetizaci než skrytou, zdánlivě neexistující. Je třeba poznamenat, že jako druhá strana mince patří k poetizaci i (rovněž záměrná) depoetizace (tak jako esteticky nepůsobí jen to, co je krásné).

b) Ve vztahu k publicistice (v tisku, rozhlasu i televizi) platí toto: zdrojem sdělného procesu jsou zase sdělení určená veřejnosti, nebo řidčeji intimnímu kruhu. Jde-li však o publicistické sdělení, je formulováno zpravidla tak, aby vedle poskytnutí informace svého čtenáře, posluchače, diváka získávalo agitací a dlouhodobě jej uvědomovalo. K naplňování této specifické funkce publicistického stylu přispívá především opakování argumentace a komplexní (nikoli jen racionální) působení na vnímatele (to je společné s uměním). Výrazová specifičnost publicistického stylu spočívá v tom, že se jisté jazykové prostředky ustalují (vzhledem k stále se opakujícím podobným situacím) a automatizují (např. aby se manifestovala solidarita se společenským vědomím doby), takže publicistickému vyjadřování nutně hrozí stereotypnost: ta by zase oslabovala komplexní působení na vnímatele, proto je odstraňována různými způsoby stylistické aktivizace. Potom se nový prostředek opakování šíří a ráz někdejší stylistické inovace postupně ztrácí. V celku je podstata publicistického stylu v dialektické jednotě ustalování proměnného a rozrušování ustáleného (o tom dále).

V souvislostech stylu uměleckého nebo publicistického získává tedy sdělení specifickou funkci. Plní ji v zásadě spisovně vyjadřování, k jehož neutrální vrstvě, sloužící každému druhu projevu, přimykají se jazykové prostředky stylisticky aktivní. Přitom se formálně významná hranice mezi prostředky spisovnými a nespisovnými namnoze stírá. V uměleckém díle se dnes může odrazit jakákoli jazyková situace, neboť postupně minuly doby, kdy byla krásná literatura stylizována výlučně jako psaná řeč, řečeno v souladu s výše uvedenou dichotomií jako vyjadřování veřejné, jako text vyššího slohu určený veřejnosti. Psnost literatury (spojovaná výhradně s přísnou spisovností) přestala být základním stylotvorným faktorem v umění. Zároveň s tím krásná literatura ztratila možnost být rozhodujícím arbitrem v otázkách kodifikace spisovné češtiny. Ostatně sotva si lze krásnou literaturu představit bez

vyjadřování emocionálně angažovaného, a to přece nepatří stylu pro veřejné vyjadřování, aspoň ne zpravidla.

Podobně se stylisticky aktivizuje i text publicistický. I zde překračují stylisticky aktivní prvky nejednou meze spisovnosti. Tak např. profesní výrazivo i ve své nespisovné části má nám přiblížit pracovní prostředí, o kterém se referuje (*tušimická dvojka, přibližovat kmeny*). Slangové prvky mají dílem stejnou úlohu, dílem text oživují, zživotňují, popř. emocionálně zabarvují (*lavice hanby, starej*). Prvky nářeční (pochopitelně povýtce lexikální) děj lokalizují (*chachaři*) nebo emocionálně zabarvují (*ti, co škemrají hubu po cizejch, RP 18. 1. 1978*). Užití uvozovek v publicistickém textu je důkazem metajazykového myšlení pisatele: čtenář má být upozorněn na výraz v uvozovkách, naznačuje se, že takový výraz ční z kontextu (*dědeček byl „metr“, babička „generálka“*). V mluvené publicistice bývají v podobných případech obdobou uvozovek vyjádření jako *jak se říká, abych tak řekl, jak to sami nazývají, jak se vyjádřil X. Y., řečeno v uvozovkách* (viz dále). Nebývalo nikdy zvykem hledat v publicistice kodifikační modely nebo i podněty: přesto význam publicistiky pro kodifikaci a pro vývoj národního jazyka vzrostl s rozvojem publicistiky a s cílevědomým úsilím o jednotnost jejího působení v socialistické společnosti. To proto, že soustředěnost a opakování argumentace nezanechává patrné stopy toliko v uvědomování vnímatele o politických cílech společnosti, nýbrž i v jeho jazykovém úzu. Jazykový prostředek, který se už v publicistice prosadil, lze odstranit jen zvláštní kampaní, nejnáze zase publicistickou.

V jednotlivých komunikačních aktech se odráží také společenská solidarita uživatelů jazyka, a to především:

a) Ve volbě jazykového útvaru. Užití jazyka spisovného je spjato s veřejným, oficiálním prostředím. Uchýlení se k dialektu je zase znakem uvědomění si příslušnosti k rodině, k obci, ke kraji; volba prostředku slangového nebo profesního posiluje soudržnost pracovní nebo zájmové skupiny, uživatel jazyka „se k ní hlásí“.

b) Ve volbě funkčního stylu. Ta se řídí požadavky jazykové kultury vypěstovanými za dlouhých etap hospodářského, politického a kulturního vývoje společnosti. Sem patří např. tolerování nespisovných prvků v českém hovorovém stylu; zprostředkovaně vede pak k jejich proniknutí do psané řeči.

c) Ve volbě jazykového prostředku. Jde tu především o zachování terminologie, jak byla přijata a ustálena konvencí; dále o respektování našich národních tradic (srov. např. v publicistickém stylu názorná obrazná vyjádření přejatá ze života lidu, vyjádření citovaná z antiky i její mytologie, zčásti ještě v přehodnocené podobě, citace z biblických textů nebo proslavených děl nejznámějších spisovatelů); jde o soulad s politickou orientací společnosti (srov. počesťovací úsilí týkající se zejména přemíry civilizačních technických výrazů ze západních jazyků), o plnění směrnic a společenských požadavků (srov. stylizování určitých personálních dokladů podle daného modelu), o faktory psycholingvistické (přiměřenost textu v kvalitě i kvantitě aj.).

Není třeba podrobněji probírat případy špatného pochopení společenské solidarity, srov. např. úsilí o prosazování dialektu do všech funkcí, přečeňování obecné češtiny v slovesné tvorbě, ploché módní vyjadřování, argotizování mluvy, úsilí o výlučnost pracovní skupiny — tedy odmítání domácích termínů v práci s technickou inovací, netvůrčí aplikace známého vyjadřovacího modelu — dosvědčená zvláště z publicistiky, užívání vulgárních výrazů mimo vulgární prostředí, záměrné zatemňování smyslu mluvy ap.

2. Je potěšující skutečností, že integrující úloha spisovné češtiny je všemi našimi občany veskrze uznávána, takže proti ní nikde není stavěn postulát krajové svéráznosti jako prvek desintegrační. Ostatně spisovná čeština bývá většinou vyhrazena projevům psaným, oficiálním (je výhradní při projevech obřadních), intelektuálním (srov. např. referáty všeho druhu), vyhraněně modelovým, partner (partneři) komunikačního aktu ji vnímají vlastně až za hranicí komunikace rodinné, příbuzenské, namnoze i profesní (to platí pro menší kolektivy spolupracovníků) — přibližně tak, jak potom na vyšší úrovni vyhledávají komunikačně zprostředkující světový jazyk (někdy i zjednodušený) nebo mezinárodní jazyk umělý.

O vysoké prestiži spisovné češtiny rozhoduje *záměr* uživatelů jazyka vskutku po ní sahat tam, kde jiným útvarem národního jazyka nemůže být nahrazena v důvodů přijaté kulturně politické konvence. Nicméně od dobrého záměru mluvčího nebo pisatele a z druhé strany od školních příruček a učebnic češtiny bývá zpravidla ještě daleko k aktivnímu ovládnutí spisovného jazyka. A do spisovných projevů pronikají jevy podmíněné teritoriálně, tedy jevy nespisovné, jevy nářečního původu. Někdy, pravda, se v nich objevují i záměrně, a to jako prvky aktivizující styl takového oficiálního projevu. Které nářeční prvky už odumřely a které se naopak zachovávají? Proč? Nadto: přestože se v soudobé přestavbě naší společnosti definitivně uzavírá tisíciletá etapa územního rozrůznění češtiny (po XVI. století rozrůžňování doznívajícího), přece jen funguje dialekt jako jeden z útvarů národního jazyka v jistých komunikačních situacích a u jistých příslušníků našeho národního společenství. Jaké je jeho postavení jednak v rámci národního jazyka, jednak při konkrétním komunikačním aktu? Pokusme se na tyto otázky odpovědět. Přitom je nadmíru obtížné mluvit o dialektu pouze obecně, tedy souhrnně o dialektu v různých dobách a na různých místech. Je třeba rozlišovat obecně platné od toho, co se vztahuje jen na konkrétní národní jazyk nebo na určitý dialekt. Nejprve však tři vysvětlující poznámky:

— Jazykovou strukturu s jednou vyhraněnou funkcí nebo s funkcemi několika nazýváme jazykový útvar. Vlivem někdejší ne zcela vyhraněné funkce jazykových útvarů uplatňuje se prostorový faktor ještě i tam, kde v zásadě postulujeme jednotnost normy, jako třeba v oblastních varietách spisovného jazyka. Obecně se však při vývoji jazyka posiluje funkční faktor, takže dochází k výrazné funkční diferenciaci jednak mezi různými těmito útvary, jednak uvnitř jednoho z nich, totiž spisovného jazyka, který se rozrůžňuje stylisticky.

— Termín dialekt obecně znamená strukturální varietu ve vztahu k jiné strukturální varietě nebo dílčí útvar ve vztahu k celku; dialekt určitého národního jazyka konkrétně je teritoriální varieta, která je v určitém vztahu k jiným teritoriálním varietám a nadto i k jazyku celonárodním, od něhož se liší omezenější funkcí (omezením na funkční formu mluvenou).

— Dialekt musí být tvořen stejnými idiolekty. Není-li tato podmínka splněna, jde už o jiný, sousední dialekt. O každém z těchto dialektů lze říci to, co lze obecně říci o každé jazykové struktuře. Otázka, jak jsou jeden vůči druhému příbuzné nebo jaké teritoriální varianty brání jejich ztotožnění, netýká se fungování jejich systému při dorozumívání. Nebo potom lze za jiný dialekt pokládat až ten, který je nesrozumitelný příslušníku dialektu prvního.

Po vzniku spisovného jazyka sloužil dialekt jako lokální varieta národního jazyka především venkovskému obyvatelstvu pro běžné mluvené dorozumívání. Pro každodenní úzus býval dialekt výhradní, jeho norma byla tuhá, relativně stabilní a postrádala výraznější stylistické variabilitu. V jazykovém povědomí příslušníků národního jazyka jako by dialekty byly satelitními útvary vázanými na spisovný jazyk. Avšak různost dorozumívací oblasti spisovného jazyka a dialektu velice znesnadnila vzájemné ovlivňování: někdejší historické spojitosti mezi spisovným jazykem a dialekty jsou odsunuty do pozadí. Dialektem se hovoří spontánně, živelně, spisovným jazykem se mluví a píše s průkaznou intencí. Stojí za to připomenout, že dialektu zůstalo odepřeno sloužit jako nástroj poznávání jazyka. Řeč o jazyce je vyhrazena toliko spisovnému vyjadřování. Ostatně zkušenosti z terénních výzkumů poučují o tom, že prozrazený zájem o dialekt, o lidovou řeč budí u informantů údiv a úsměv, zatímco případný zájem o hmotnou kulturu (stavby, kroje, staré hospodaření ap.) je považován za zcela přirozený.

Odumírání dialektů probíhá především pod tlakem vyrovnávacích se životních zájmů mezi městským obyvatelstvem a dělníky v průmyslu na jedné straně a venkovským obyvatelstvem a zemědělci na straně druhé. Má stále ještě ráz pouhých prognóz; jestliže je řeč o vzdálenější minulosti, např. o mládí člověka, užívání dialektu se zesiluje, dialekt se obnovuje. To samo by ovšem houževnatou rezistenci dialektů nevysvětlilo: rozhodující je to, že se existence dialektu opírá o funkci, ve které je nenahraditelný. Působí totiž jako výraz společenské solidarity s rodinou, přáteli, známými, spolupracovníky — v jiném prostředí má podobnou funkci slang nebo profesní mluva. Toto jeho působení je o to závažnější, že jde o proces, který se týká celých generací příslušníků dialektu, proces neustále se opakující a neuhasínající. Nadto vede k uchování i jazykových prostředků markantních, „vědomých“, takže se dialekt zachovává v úplnosti (jevy bezděčné, „nevědomé“ totiž téměř nezanikají).

V této souvislosti je třeba několika slov o společenské prestiži dialektu. Názory amerických sociolingvistů, že se dialekt udržuje jen v řeči lidí hůře společensky a pracovní postavených, ba dokonce přímo jen lidí méně placených, mohou se týkat pouze jisté společenské komunity,

obecnou platnost nemají. Tak např. v důsledku feudální rozdrobenosti je Morava (hlavně střední a východní) prostoupena četnými izoglosami, vzniklo zde mnoho dialektů a dodnes se za určitých příznivých okolností vcelku zachovávají. V jádru venkovské obyvatelstvo naplnilo i moravská města. Nevyvinul se zde žádný sociální tlak proti dialektům, v mluvní praxi není přijímán žádný výhodnější dorozumívací model, ba i jazyk spisovný má zde prostě jinou, vyšší dorozumívací funkci, ve které dialekt žádnou konkurenci nepředstavuje.

Interdialekty za různých okolností vznikají třeba i mimo tradiční dialekty, i mimo spisovný jazyk a funkčně stojí mezi těmito základními pilíři jakékoli jazykové situace — přibližující se více méně a střídavě jednomu z nich a vytvářejíce protiklad k tomu nebo onomu jako nižší člen dichotomie (vůči spisovnému jazyku) nebo člen vyšší (vůči dialektu).

Při vzniku interdialektu se rozšiřuje regionální i funkční působnost teritoriálního dialektu a jeho struktura tu stabilizovaný charakter ztrácí, tu zase jej ve snaze o novou stabilizaci hledá, pro krátkou dobu vývoje jen zřídka s plným úspěchem. Postavení interdialektu v hierarchii teritoriálních útvarů národního jazyka je dáno rozsahem jeho zeměpisného rozšíření, jež se projevuje jako závažný faktor psychologický v tom, že vzrůstají funkční možnosti interdialektu: přestávají se totiž pocíťovat jeho svazky s lokalitou (nikoli s teritoriem vůbec).

Při vzniku obecného jazyka, koiné, u nás obecné češtiny (viz dále), ruší se postupně teritoriální vymezení a struktura útvaru se intenzívně vyvíjí k nové relativní stabilitě. Funkční omezenost na formu mluvenou ještě zůstává, ale s postupující stabilizací struktury a s nezadržitelným růstem sociální prestiže nového útvaru začínají se objevovat racionalisticky podmíněné snahy odstranit vzniklou strukturální distanci mezi spisovným jazykem vázaným tradičně na psanou funkční formu a obecným jazykem založeným na běžném denním mluveném úzu.

V českém prostředí funguje v roli „třetího standardu“ především *obecná čeština*, a to v celých Čechách a na západní Moravě, hanácký interdialekt je rozšířen na střední Moravě a konečně východní Morava má svůj interdialekt východomoravský. (Jedině na Ostravsku se vyskytuje klasická dorozumívací dichotomie spisovný jazyk — dialekt.) Obecná čeština má proti interdialektům tu zvláštnost, že se v moderních dramatech stala zásadně reprezentantem živé mluvené řeči každodenního života; posléze se objevuje dokonce v krásné literatuře nejen v řeči postav, nýbrž i v řeči autorské jako poetizační prostředek. Odraz obecné češtiny v krásné literatuře svědčí dosti výmluvně o tom, že se stává celonárodním nespisovným útvarem a definitivně se v této funkci odtrhuje od svého interdialektového základu. Mimo tyto vyšší kulturní funkce zůstává obecná čeština v různých teritoriálních varietách svázána s teritoriálním (nářečním) základem mluvy.

Vědomí o existenci teritoriálně podmíněných útvarů národního jazyka (vzniklých v dnešní podobě zhruba v české společnosti ve století

XIV. až XVI., tedy po provedení, resp. neprovedení markantních změn v systému samohlásek a po jeho přestavbě) za více než stoleté tradice vědecké dialektologie postupně zesilovalo. Vyplývalo ostatně především z analýzy hláskové, neboť byla právě v hláskosloví objevována specifická dialektů. Ta se ovšem zdánlivě manifestovala i v morfologii, neboť hláskové změny se projevovaly nejen v základech slov, nýbrž i ve flektivních formantech. Nicméně chápeme-li morfologii jako systém vztahů sloužící syntaxi, a nikoli prostě jako souhrn paradigmatických forem, zbylo dialektu jen velmi málo specifických morfologických rysů. Po změně orientace na výzkum nářeční syntaxe ustoupily pro badatele strukturní rysy svázané s určitým teritoriem do pozadí — jde především už jen o přesahy větných a syntagmatických typů z jednoho příbuzného jazyka do druhého zejména v pomezních oblastech nebo o jejich širší nebo užší „obsazování“ lexikem; do popředí vstoupilo fungování dialektu jako mluvené řeči, přesněji řečeno fungování dialektu jako jedné z možných strukturních náplní běžně mluveného jazyka, který stojí v protikladu k jazyku primárně psanému. Ve skladbě dialektu se vskutku jen zřídka projevují jevy podmíněné teritoriálně, zato jsou hojné jevy vlastní jakékoli mluvené řeči, např. souřadnost souvětných výpovědí od rážející závislost na aktuální situaci (syntaktická linearita), vytýkání větných členů, improvizovanost projevující se v nepevné organizaci věty, využívání intonace a větného přízvuku pro aktuální členění větné a s tím souvisící menší zřetel k pořádku slov, odchylné principy slovosledu, zvýšená míra citové angažovanosti, již se dosahuje syntaktickými signály, ap. U podobných jevů nelze obvykle stanovit míru jejich „nářečnosti“, zdaleka se neomezují jen na dialekt.

Pojetí o strukturní a vedle toho o mluvenostní složce nářeční syntaxe (z nichž pochopitelně toliko první je podmíněna regionálně) se začalo prosazovat před více než dvěma desetiletími. Nověji přichází na řadu tvoření slov, v čem však spatřovat jeho nářeční specifickou? Často se mluví o přejímkách ze spisovného jazyka, řídkěji o tom, že slovo patří do vyššího stylu ap. Vyšel bych zde z chápání, že nemalá část slovní zásoby je společná pro zkoumané nářečí i spisovný jazyk; při výzkumu a zpracování jeví se pak užitečným sice preferovat slovní zásobu nářečí, neomezovat se však jen na ni. Velice zajímavá je pak míra této nářeční specifčnosti podle různých útvarů slovotvorby: obecně vynikají specifností spíše slovesa, mezi substantivy spíše skupiny podle přípon, např. *-ák* u nositelů vlastností. Někde nicméně o přejetí ze spisovného jazyka, ba přímo z jeho terminologie opravdu běží, srov. slova jako *tankista*, *levičák*, *koženka*, jinde půjde i v dialektu o jev spjatý s novějším vývojem mluvy, např. *srandista*, *vínápitel*. Už bylo poukázáno na menší pohotovost dialektu k univerbizaci: synonymní dvojice jako *nabjerák* — *nabjeračka* mezi jmény prostředků děje zase podněcují úvahy o míře terminologičnosti dialektu (u druhé podoby zřejmě vyšší). Odlišně se dialekt jeví z hlediska charakteristických pojmenovávacích způsobů a typů. Bude ještě žádoucí vytržít pojetí specifčnosti nářeční slovotvorby.

Situaci zkomplikovaly nadto otázky, které si dialektolog nemohl nepoložit:

1. Existuje v naší době ještě příslušník ryzího dialektu?

2. I kdyby tomu tak bylo, sahá takový mluvčí za každé situace výhradně po dialektu?

3. Jak souvisí volba dialektu pro dorozumívání se slohotvornými faktory? V této souvislosti ponecháváme stranou otázku, zda se mluvčí nejprve rozhoduje pro volbu jazykového útvaru a teprve potom probíhá akt slohotvorný, či opačně. Úspěšněji lze hledat odpověď na otázku formulovanou takto:

4. Neměli bychom vedle úsilí o poznání úplné, starobylé, tak říkajíc „ideální“ normy dialektu soustředit v dnešní době badatelskou pozornost také na fungování dialektu v konkrétním komunikačním aktu?

A právě o to se hodláme aspoň v poznámkách pokusit. Vede nás k tomu i dialektika vztahu mezi dialektem (totiž jeho strukturou), který jako útvar sui generis postupně odumírá, a nářečným vyjadřováním jako poměrně živou a častou náplní běžně mluveného jazyka.

Teze o charakteru dialektu jako jazykového útvaru určeného pro důvěrné dorozumívání, který je nadto výrazem společenské solidarity, může být různými okolnostmi souvisícími se složkami komunikačního aktu přece jen poněkud komplikována. Tak pravda žijí mezi námi občané, kteří mluví toliko dialektem, nejsou tedy v našem slova smyslu diglosní. V jejich případě je potom protiklad vyjadřování důvěrného a veřejného neutralizován; adresáty projevu nemusí být tato skutečnost přijímána vždy kladně. Velice záleží rovněž na povaze sdělení, tedy na tematice rozhovoru. Jestliže např. při analýze mluvy ve venkovském městě hovoříme s informanty o kulturním životě, o programu televize, o koupi automobilu, dojdeme spolehlivě k závěru, že se v našem městě mluví převahou spisovně. Provést objektivní rozbor na základě všestranné, typické, možno říci „průměrné“ tematiky rozhovoru je úkol veskrze obtížný. V každém případě musíme počítat s tím, že tematika rozhovoru podobně jako např. pracovní nebo společenské vztahy účastníků dialogu ovlivňují podstatně míru spisovnosti nebo nespisovnosti projevu.

Národní jazyk je pro nás souhrnem jazykových útvarů, kterých užívají při vzájemném dorozumívání příslušníci jednoho národa, pokud mluví svou mateřštinou. Přitom jednotlivé útvary jsou si strukturálně blízké (mají podstatnou část jevů společnou, přitom však i tyto společné jevy mohou mít v každém ze systémů jiné místo a mohou stát v jiných systémovech souvislostech), navzájem na sebe působí a podléhají i společným vývojovým tendencím. Proto je to v podstatě pojem vývojový, historický, i když existuje zcela zjevně též jako současný výsledek. Pojem diasystému považujeme za gnozeologicky prospěšný, přece však vykonstruovaný abstrahující analýzou. Za jádro národního jazyka pokládáme spisovný jazyk (v živém úzu, bez archaismů a výrazových prostředků knižní vrstvy nebo jakékoli jiné úzké stylistické vrstvy). Spisovným jazykem je přinejmenším jazyk, o jehož užívání se při veřejné komu-

nikaci snažíme, je to útvar, který ve společnosti nabývá stále většího významu a vlivu a vskutku se stává tím krystalizačním jádrem národního jazyka, v zásadě usměrňujícím vývoj všech jeho ostatních strukturních útvarů a reprezentujícím společnou část výrazových prostředků a společné zákonitosti. Vývojově pojato představoval spisovný jazyk v první etapě jazyk odborné (věcné) a umělecké literatury — z dnešního pohledu jazyk písemných památek — v druhé etapě jazyk, jímž se závazně píše, v poslední etapě nadto jazyk, jímž se má na veřejnosti mluvit.

Útvary národního jazyka nežijí v izolaci. Jejich vzájemné působení se však projevuje obecně a zprostředkovaně, např. v celkovém nivelizujícím procesu charakteristickém pro současný vývoj dialektů, podmíněným potřebou vyšší funkčnosti dorozumivacích prostředků. Nebo spisovný jazyk má vliv na vývoj dialektu, na vývoj, který by jinak byl paradoxní u jazykového útvaru odumírajícího. Konkrétně se působení spisovného jazyka projevuje v tendenci konzervující nářeční podoby shodné se spisovnými; zato o přímém vlivu spisovného jazyka na dialekt svědčí jen ojedinělé případy, zejména z pomezních oblastí s problematikou dvou příbuzných národních jazyků. Pro míru uplatnění vlivu spisovného jazyka na dialekt platí teze funkční lingvistiky, že totiž „jazykový systém neakceptuje takové vnější zásahy, které by byly v rozporu s jeho strukturními potřebami“. Ani tu však potom ve vztahu mezi dialektem a spisovným jazykem při pronikání konkrétních jevů nedochází k organickému splývání strukturních prvků, k vyrovnávání struktur, popřípadě k vzniku nové struktury. K vlivu dialektu na spisovný jazyk můžeme uvést ze současnosti jen to, že při výběru z kodifikovaných dublet nebo variant pomíjí mluvčí podobu shodující se se stavem dialektu a volí podobu zdánlivě „výrazně spisovnou“. Vliv teritoriálního základu mluvy na jednotlivý spisovný projev se pochopitelně projevuje nezřídka, to však nemůže mít vliv na kodifikaci spisovného jazyka, jsou to bezdečné „kazy“.

Jazykový systém vzniká, trvá a upevňuje se v potenciální aplikaci vztahů vytvořených mezi obsahem a formou vyjádření na další nové a nové skutečnosti, v potenciálním opakování vztahů už automatizovaných v nově vytvářející se skutečnosti. Takové vztahy jsou pevně konstituovány a automatizovány i v systému dialektu. Jenže lidská zkušenost zpravuje uživatele jazyka o tom, že jsou zde i jiné jazykové systémy, vhodnější k potenciální aplikaci na moderní skutečnost. Protože se uživatel jazyka při ztvárňování myšlenek nemusí už důsledně přidržovat jednoho systému, nýbrž má k dispozici systémy různé, většinou dva, vzniká to, co bychom mohli nazvat diglosií uvnitř jednoho národního jazyka, podmíněnou různou funkcí konkrétního projevu. Situace je potom ještě složitější, než předpokládal Rousselot, když si umínil popsat jazyk jedné rodiny. Modernímu uživateli jazyka slouží nejen různé styly spisovného jazyka, ba řekněme různé styly vyjadřování vůbec, nýbrž i různé útvary národního jazyka. První (slohotvorná) elekce se považuje za přirozenou, druhá (vlastně přepínání kódu na jiný, odchylný, ale příbuzný) však spíše za porušování ryziho, ideálního, předpokládaného

jazykového systému, za míšení systémů cizorodých, i když příbuzných. Avšak neobráží-li se takový ryzí jazykový systém, chceme-li nějaká „ideální“ norma, v konkrétní promluvě, není tento fakt svědectvím toho, že by už neexistoval (v případě interdialektového vývoje ještě neexistoval), nýbrž prozrazuje toliko to, že není pro uživatele výhradní. Člověk z konce XX. století není už většinou příslušníkem tradičního teritoriálního dialektu, ani uživatelem „správného“ spisovného jazyka, ani důsledným propagátorem „třetího standardu“, jakkoli ambiciózního: vládně souborem vyjadřovacích prostředků, který mu umožňuje vyjadřování vytříbené, přiměřené funkci jazykového projevu, tedy kultivované. Nemalý, čestný podíl na něm má a bude ještě mít i tradiční teritoriální dialekt.

3. Denní jazyková zkušenost informuje nás o tom, že při běžném komunikačním aktu může původce projevu, tvůrce komunikačního aktu užít jazykových prostředků s různou útvárovou charakteristikou, jinak řečeno, vytváří si v tomto případě vlastní soubor výrazových prostředků, více méně svérázný idiolekt, který hranice jazykových útvarů záměrně překračuje, jednoduše je nerespektuje, s naší představou o jazykové struktuře se neshoduje.

Zdálo by se, že lze interpretaci tohoto stavu hledat v rovině stylistické. Jenže stylistická diferenciacie bývala zatím spojována povýtce jen s jazykem spisovným, jenž zajisté je svrchovaně členitý a mnohvrstevný; ba lze říci, že jej všestranná jazyková variabilnost jako jazykový útvar přímo charakterizuje (např. proti dialektu; rovněž pojetí stylistických vrstev tkví v mezích spisovného jazyka). Dále: Uznává se dosud zásadní význam výběru výrazu podle faktorů vytvářejících buď řeč mluvenou, nebo psanou, faktorů více než „stylotvorných“. Takový přímo „řečotvorný“ faktor se projevuje jak v řečovém stadiu preparativním, tak i realizačním a percepčním. Avšak v komunikačním aktu, na němž se podílí současný vzdělaný člověk — a v této vzdělanosti spočívá nepochybně naděje společenského vývoje — při obvyklé své diglosii, sotva můžeme objevit ryzí, nesmíšený pramen jeho zkušenosti sdělované řečí, zda totiž vyvěrá z původního textu mluveného, nebo psaného a jak důsledně se ho přidrzuje. Pokud běží o hovorový styl, představuje soubor jazykových prostředků, jenž je určen projevům tu důvěrným, tu veřejným; je-li tedy jeho funkce při dorozumívání dvojaká, může se zároveň jevit jako zastřená.

Vyspělá společnost z konce XX. století nepotřebuje jazykové prostředky jen pro běžnou každodenní komunikační interakci, v níž se vyrovnávají obsahy lidského vědomí nebo v níž jazyk vyjadřuje prostý kontakt mezi lidmi. Nevystačí ani s přísněji společensky normovanými sděleními s funkcí převážně pojmovostní a operativní (*F. Miko*). Ještě před vznikem knižtisku se začal vyvíjet styl umělecké literatury: potom po celá staletí bylo hlavní snahou autorů umělecké literatury zdůraznit „literárnost“ jazyka, ji především měl umělcův výběr výraziva manifestovat. Převládá příklon k „vznešenosti“ umělecké literatury a tato linie ku prospěchu umění nezaniká a koexistuje s linií jinou (viz dále). Je

tedy podle našeho názoru poněkud anachronické to stanovisko, které někdejší výrazové prostředky umělecké literatury rádo a tvrdošjně klasifikuje jako knižní, archaické, výlučné, ba deformující ap., a to dokonce nikoli jen z pohledu dnešního, ale prý z pohledu tehdejšího uživatele jazyka.

Teprve v době mezi světovými válkami se začala prosazovat obecněji tvůrčí linie, která s proměnou umělecké literatury v každodenní chléb demokratického občana přiblížila i styl umělecké literatury všednímu vyjadřování obyčejného člověka: odklonila se od sváteční psanosti literárního projevu a sblížila jej s všední mluveností; a to tím spíše a intenzivněji v žánrech, které měly bezprostředně obrazy život (např. v dramatu ze současnosti). Chronologická vymezení nástupu nové tvůrčí linie jsou však v jednotlivostech ošidná: zatímco hlavní díla B. Němcové oné literárnosti stylu už postrádají, překvapuje nás tento rys (zvláště v dialogích) ještě u M. Pujmanové, autorky, jejíhož literárního působení jsme byli dobovými svědky. U mistrů slova neběží pochopitelně o měření hodnot; nicméně naši tezi výmluvně potvrzují oni druhořadí moderní autoři, jejichž umělecký styl se zakládá na využití obecné češtiny, které okřeňují mládežnickým slangem nebo prvky profesní mluvy; stylizaci podle běžné mluvy, kterou dnešek jako by postuloval, představují si tak velmi jednoduše.

Ostrý spor mezi pokrokovými mladými spisovateli meziválečného období a tehdejší oficiální ještě puristicky orientovanou jazykovědou byl vyvolán jednostranným úsilím teoretiků zachovat zejména onu vznešenou literárnost uměleckého slovesného díla, jeho závislost na dobové kodifikaci spisovného jazyka, byl zaviněn neochotou uznat estetické hodnoty nově objevené. Na druhé straně je nutno i pro dnešní dobu odmítnout tvůrčí postupy příliš zjednodušující: využívání jak spisovného jazyka, tak i obecné češtiny, popř. ještě i dialektů řídí se složitými zákonitostmi sociologickými (mezi nimi i přijatými principy literárních škol) i hlubokým (třeba ze strany spisovatele ne vždy plně si uvědomovaným) poznáním strukturních kvalit toho nebo onoho jazykového útvaru. Zaručujeme-li umělci tvůrčí svobodu ve výběru výraziva, aby mohl dát vyznít svému uměleckému záměru, nijak mu jeho úlohu nezlehčujeme, spíše naopak.

Není divu, že za této situace dvou základních jazykově tvůrčích linií ve stylu české umělecké literatury ztrácela umělecká literatura postupně funkci arbitra v otázkách spisovné kodifikace, třebaže jí ani potom nebylo možno upřít významné slovo v otázkách jazykové kultury společnosti vůbec. Možno však myslím oprávněně pochybovat o tom, že by při svém jazykově různorodém působení mohla vytvářet modely, vzory vyjadřování.

Se vznikem periodického tisku vznikla nová dorozumivací oblast — publicistika. Podstatou publicistiky se stalo informování a zároveň formování, uvědomování veřejnosti — čtenáře, později posluchače rozhlasu a posléze televizního diváka. Tato oblast znamenala rozšíření domény spisovného jazyka. Nutno podotknout, že informování, třebaže v širším

smyslu slova, je funkcí — až na zanedbatelné výjimky — každé jazykové promluvy; není proto třeba příliš zdůrazňovat tuto funkci ani ve vztahu k publicistice.

K druhé, uvědomovací funkci publicistiky je užitečné podtrhnout toto: Zajisté neformuje dnešního člověka toliko publicistika. Ale např. umění, v jehož slovesné sféře má svou doménu funkční styl umělecké literatury, působí vždy individuálně, individuální zůstává výběr poetizačních prostředků, ba i básnickou školu lze stěží srovnávat s dobově podmíněnými návyky publicistiky a s jejím v jistém směru jednotným, soustředěným, a především periodicky se opakujícím působením ze strany profesních týmů jednotlivých redakcí. Publicistický styl se vyvinul ze stylu odborného, a to proto, že i promluvy jím ztvárněné jsou určeny veřejnosti, netýkají se intimní sféry života, třebaže ta pochopitelně může být jejich racionálně pojatým obsahem. Jenže na rozdíl od stylu odborného mají výrazové prostředky stylu publicistického působit na adresáta komplexně, to znamená po stránce racionální i emocionální; jinak by adresát nemohl být pro něco získáván. V tom se styl publicistický stýká se stylem uměleckým; tam se však komplexního působení dosahuje poetizací a druhou stranou mince — záměrnou depoetizací, kdežto při stylu publicistickém automatizací vyjadřování a dialekticky s tím souběžně nebo následně jejím opakem — aktualizací.

Publicistický styl se v našem prostředí stal tím stylem spisovné češtiny, který — jako dědic silných, „zákonodárných“, směr udávajících pozic stylu uměleckého — dává nejsilnější (ať už vítaný, či někdy též nevítaný) impuls k vývojovým změnám, protože nejintenzivněji ovlivňuje veřejnost; má k tomu potřebnou společenskou autoritu.

4. Po nástupu moderních jazykovědných směrů v tomto století (např. Pražského lingvistického kroužku) byl zdůrazňován zákonitě právě systémový zřetel při jakékoli vědecké analýze jazyka. Současná marxisticky orientovaná jazykověda tento poznávací princip neopouští, zároveň se však vrací k analýzám jazykových projevů, rozeznávajíc tu jevy z centra systému a z jeho periférie, nadto zachycuje jevy spojené s realizací promluvy i celou jazykovou situací promluvy.

Nové metodické a koncepční přístupy se obrazily i v prostorové (areální) jazykovědě — v dialektologii. V první fázi se prosadilo vědomí o pouze ideálním charakteru ryzí struktury tradičního teritoriálního dialektu; badatelé se i nadále snažili o jeho vystižení, nicméně se začali intenzivněji zajímat o dynamiku nářečních struktur, v níž se uplatnily integrační tendence v prosazování jevů nadregionálních, celonárodních a celospolečenských. Vedle tradičních pilířů jazykové situace — spisovného jazyka a tradičního dialektu — věnuje se posléze pozornost i „třetímu útvaru“ národního jazyka, ať už je jím obecný jazyk, nebo interdialekty hierarchicky výše postavené (níže postavené se považují spíše za nový vývojový stupeň tradičního dialektu). Snahu zachytit dialekty nikoli jen staticky, nýbrž ve vývoji a za různé sociologické situace (vesnice, menší město, předměstí velkoměsta; lokalita, region, prostor ná-

rodného jazyka, území nově osídlené) projevuje se i v pracích na Českém jazykovém atlase.

V druhé fázi bylo nutno oprostít se od dlouholeté tradice a výzkum nadále neomezovat na stránku hláskoslovnou a tvaroslovnou, nýbrž analyzovat i stránku syntaktickou. Místní a krajové difference ustoupily takto do pozadí, neboť po stránce skladebné se dialekty liší nepříliš — tím se ostatně ospravedlňuje starší orientace na specifické jevy hláskoslovné a tvaroslovné, pro místní diferenciaci národního jazyka charakteristické. Zato byly na dialektologické bázi zjištěny syntaktické zákonitosti běžného mluveného jazyka, které se nemalou měrou liší od představ tradičního pojetí syntaxe spisovného jazyka, založené na rozboru jevů psané řeči. Tu už se jednotlivé dialekty jeví jako reprezentanty mluvené řeči bez zřetel na míru diferenciacie mimo oblast syntaktickou. V sovětské jazykovědě se při rozboru mluvené řeči — razgovornaja reč — postupuje spíše od rozboru spisovného jazyka, jak se objevuje ve stylizovaných promluvách mluvených; u nás je postup založený na rozboru dialogů literárních a dramatických teprve v počátcích; zato syntaktické analýzy dialektů se objevily tři, z toho dvě z oblasti východomoravské („moravskoslovenské“), jedna z Ostravska.

Konečně k třetí fázi výzkumu se teprve přistupuje a první rozborů mohou mít ráz průkopnický. Běží o takový rozbor, kde se hlásková a tvarová stránka řeči ponechává stranou, kde se nezkoumá ani nářeční syntax, kde se však hledají stylistické prameny dnešního běžného vyjadřování; z toho vyplývá badatelská orientace na lexikon a frazeologii.

Některé poznatky jsou i v této věci už nepochybné: především je zřejmé to, že neintenzivnější vliv má na naše vyjadřování soustředěné působení publicistiky. Zatímco v případě stylu umělecké literatury jde o tvorbu povytce individuální, prosazují se v případě publicistiky impulsy trvalější a opakovanější — a to pravidelně. V publicistice se běžně citují stejné informační zdroje; čtenář (divák) se má rozpomenout na vědomosti z dřívějšího a má akceptovat prognózy: výrazy se opakují a vtiskují do jeho paměti. Psychologicky zřejmě je rovněž to, že individuální tvůrčí vyjadřování podvědomě ponecháváme jen umělcům, zatímco bez vážného odporu přijmeme ten vyjadřovací model, který se prosazuje v našem okolí. V případě stylu odborného jde především o terminologické soustavy, kterými se namnoze teprve hledá „společný jazyk“ ve vědecké disciplíně — tyto soustavy však nerozšiřují svůj vliv na obecné vyjadřování, existují až za jeho hranicemi a nedojdou ani obecného uznání.

Publicistický styl tedy zásadně vnáší do vyjadřování nejvíce dobově podmíněných prvků. Na prvním místě jsou to termíny, které vyjadřují solidaritu se společenským vědomím doby. (Některé jsou jazykovému úzu přímo „nadekretovány“.) Příklady:

extenzivní rozvoj, intenzita výroby, vládní úkol, zlepšovatelství hnutí, racionalizační komise, delimitovat závod od podniku, bilance v mléce, perspektivní odrůda, vysoká připravenost, uvalení vazby.

Někdy se automatizace týká i slovních prvků neterminologické povahy:

neustálý růst . . . , praktická opatření, odpovědný přístup, společenská angažovanost, plnění volebního programu.

Argumentace i v běžné mluvě bývá nezřídka podložena metajazykově („řečí o řeči“):

on to nemyslel doslova; mluví o prospěchu společnosti v uvozovkách, ale má na mysli vlastní prospěch; a to byla tečka za vším, abych tak řekl.

Z publicistiky se přejímá i přenášení obrazů z jedné dorozumívací oblasti na jinou:

*ve finiši jsou nejen běžci, ale i dělníci ze závodu při plnění plánu, učitelé i děti ve škole, snoubenci v přípravě na svatbu. Stejně často se předává štafeta. Soustavně pronikají do běžné mluvy slova citá-
ová: sborná, kolchoz, bundesliga, libero.*

Prostřednictvím publicistiky se v běžné mluvě objevují výrazy slangové: *lavice hanby* (ve sportovní oblasti), *zametač* (tamtéž), *fachman*, *řízl*, *melouch*, *fetování*. Ne příliš vzácným hostem v běžné mluvě jsou i termíny odborného stylu (zprostředkované nezřídka publicistikou): *junta*, *bytová jednotka*, *telefonát*, *saponát*, *antibiotikum*, *dielagregát*, *koncentrát*, *dechlorace*.

Do běžného vyjadřování vnikají celá *klišé*, která se v různých situacích stále opakují:

Tento úkol pomůže vyřešit stávající problémy. Mobilizovali za tím účelem všechny vesnické orgány, vytyčili jim zásadní úkoly, aby se v podmínkách obce vypořádali se svými problémy.

Jistá *klišé* jsou v běžném úzu nevyhnutelná, neboť se opakují tak, jak se opakuje situace, kterou obrazy:

uskutečnilo se (zasedání), proběhla (beseda), konalo se (zasedání), sešli se (delegáti . . .), aby zhodnotili . . ., přijali (zprávu . . .), předali (vyznamenání . . .), přivítali, pozdravili, seznámili (přítomné . . .), přednesl (referát . . .), provedl (závěr . . .), vyzvedl (úlohu, podíl, vliv . . .), hovořil (o historii . . .), poukázal na (zkušenosti . . .), vyslovil (přesvědčení . . .), vzal na vědomí, na závěr vystoupil, shrnul. . ., otevřel, zahájil diskusi, bojovat za . . ., prohlubovat . . ., upevnit.

Ze slovo-*tvorných* postupů jsou pro dnešní vyjadřování příznačná jedno-*slovná* pojmenování vzniklá univerbizací. Odrážejí se na pozadí *víc*-*slovných* spojení povýtce spisovných:

tranzistor (-ový přijímač), uherák, nádražák, vlečňák (vlečný člun), minerálka, betonka, traktorka, fáračka, fyzička.

Rozhojňuje se užívání kvalifikujících slov s původním významem velké intenzity, jež se však postupně stírá:

ten západ slunce je úžasný, jen šíleně rychlá jízda mohla jim ještě přinést vítězství, to děsné horko nás přímo pronásleduje, moje smůla je strašná, štěstí přímo ohromné.

Mnohé frazeologické obraty mají svůj pramen v lidové mluvě, jejich metaforická účinnost je nicméně už velice oslabena:

fantazii meze nakladli, dostali jsme se do slepé uličky, do posledního puntiku se připravil, poznali ho na vlastní kůži, otevřel nám své srdce, spadl nám kámen ze srdce, jachtklub byl, co by kamenem dohodil, nenechali nás na holičkách, nebyl k udržení, ten jim uštedřil nadílku, začal od Adama.

Další podobné obraty mají svůj zdroj ve slangu:

umyl mu hlavu, už jsme se do konce nechytli, a teď šlape pořádně, v té věci mám okno, na to on nemá (nedokáže to), kachny o nedostatku brambor šíří jen zlí lidé.

Z odborného stylu pronikají do běžné mluvy dnes módní složeniny s *mini-*:

minipřehledka, minirozhovor, minibába (malá žena!).

Z užšího profesního prostředí se šíří zkratkovité vyjadřování:

naše JZD plní nad plán vejce i hovězí maso, ve snižování zmetků si udržujeme přední místo, ze státních statků vedeme si nejlépe v mléce my.

Těmito výrazy, citáty z knih, posunem zájmů lidí k technické a civilizační problematice dospívá se k další integraci v mezích národního jazyka, k odumírání výrazové svéráznosti spjaté s teritoriem. V projevech výše uvedeného typu není už rozdíl mezi městem a venkovem. Bylo by však žádoucí, aby přirozené zastarávání určitého způsobu vyjadřování šlo ruku v ruce s jeho obnovováním, aby byl vyjadřovací stereotyp vyhrazen jen opakujícím se situacím a aby se vědomí společenské solidarity řídilo skutečnými společenskými zákonitostmi a nikoli jen módou, neboť ta nevede většinou k vyjadřování vytříbenému a přiměřenému, které je cílem naší jazykové výchovy.

Literatura

- Grepl, M.:* K podstatě a povaze rozdílů mezi projevy mluvenými a psanými. In: Otázky slovenské syntaxe I. Brno 1962, s. 324 n.
- Havránek, B.:* Nářečí česká. In: Československá vlastivěda III. Jazyk. Praha 1934.
- Koževniková, K.:* Komunikační podmínky běžně mluvených projevů. *Slavia* 13, 1971, s. 95 n.
- Křemová, M.:* Jazyk mládeže na Moravě. In: Aktuální otázky jazykové kultury. Praha 1979, s. 233 n.
- Michálková, V.:* K interferenci jazykových útvarů v současnosti. *SaS* 29, 1968, s. 369 n.
- Utěšený, S.:* O ústupu příznakových moravských jevů v běžném úzu. *NŘ* 62, 1979, s. 234 n.